

VETERANI ET CIVES ROMANI MICIENSES

DE

I. I. RUSSU

Unul din aspectele organizării și desfășurării vieții provinciale în Dacia romană, de importanță deosebită pentru romanismul carpto-danubian (care însă nu s-a bucurat de suficientă atenție în istoriografie), este prezența și activitatea intensă în cadrul societății „daco-romane” a unei categorii de (foști) militari de elită ce purtau numele colectiv de *veterani*, alături de numeroasele formații militare active staționate între hotarele provinciei (*limes*). Aici, majoritatea militarilor (dar nu ofițerii superiori: *legati augusti, praepositi, praefecti, tribuni*) erau puternic legați de locuri și de localități, de oamenii pământului pe care au umblat și activat ori luptat timp de 2—3 decenii, și de care unii nu s-au despărțit niciodată. În chip firesc, militarii din serviciul activ al armatei romane din Dacia își duceau întreaga existență în funcție de unitățile lor combatante sau de pază-ordine, fără a fi însă deloc izolați de mediul civil al provinciei, de vastul proces al muncii și producției, de circulația bunurilor materiale și culturale, adică de ansamblul formelor de viață și dezvoltare a societății și romanității locale. Dar cei care au stat în contact mai îndelungat, strîns și adîncit cu populația civilă a provinciei Dacia erau „foștii militari”, veteranii, legați majoritatea dintre ei chiar de locurile unde se stabiliseră, integrați organic în societatea provincială, în orașele și satele cu proprietăți rurale (*villae rusticae*, ferme agricole, mari centre de exploatare agrară).

Ostașii romani care și-au încheiat stagiul activ legal și obligatoriu în armată se numeau *veterani* (*veteranus* „om vechi, îmbătrînit”; variantă fonetică populară *vetranus*, din care direct românescul *bătrîn*)¹, după ce au fost lăsați la vatră (eliberați din serviciul activ) cu onoruri, prin formalitatea ceremonioasă *missio honesta*, o sărbătoare importantă pentru

¹ Despre *veterani*: RE, S. IX (1962), col. 1 597—1 609 (A. Neumann); A. v. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, ed. a II-a, de B. Dobson, Bonn, 1967, passim; R. Cagnat, *L'armée romaine d'Afrique et l'occupation militaire de l'Afrique sous les empereurs*, Paris, 1892, p. 478—491 (les vétérans), ed. a II-a, 1912. Despre militarii-veterani în Dacia cîteva observații sumare și superficiale la V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 226—232. Etimologia apelativului *veteranus*: A. Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, ed. a III-a de J. B. Hofmann, Heidelberg, II, 1954, p. 776—777. Forma populară sincopată în inscripții latine mai tirzîl (cîteva exemple: H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, București, 1960, p. 234—235; *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București — Paris, 1978, p. 174 și 303) *vetranus*, ca și în inscripții grecești οὐστράωνός (un exemplu din Tracla, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, G. Mihailov, nr. 1 101, altul din Mysla-Scythia Minoră, St. Cl. 8, 1966, p. 227; din Chersonoul Tauric — Crimeea, *Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini*, B. Latyšev ed. II, I, nr. 484; exemple din Egipt, Klio, Berlin, 52, 1970, pl. 191 ș.a.). Din Dacia Inferior, D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a, București, 1968, p. 355—357, ed. a IV-a, 1978, p. 342—344.

ostași, ca și pentru întreaga lor unitate și garnizoană : avea loc o paradă, se înălțau altare zeilor în cinstea împăratului, era citită *epistula missoria*, fiind înminate diplomele militare individuale (copiile-livrete de bronz după decretul-lege imperial pentru armata auxiliară a provinciei respective) acordind auxiliarilor-necetățeni (*peregrini*) *civitas Romana* lor și familiilor ce aveau la data eliberării (soție, copii, toți urmașii) ; se restituiau celor interesați *pecuniae militiae* (economii în bani), se repartizau premiile și loturile de pământ noilor cetățeni și proprietari. Veteranii, persoane prestigioase și bine înstărite, aveau ca atare o sumedenie de obligații cu caracter familial și social (de ex. tutorat, curatelă etc.), dar și de natură materială, pecuniară față de colectivitatea în care s-au integrat, față de camarazii, colegii, de oameni săraci, ca și obligații rezultind din vechile lor relații personale ostășești, dar mai ales prin poziția lor proeminentă social-juridică și materială (majoritatea mari proprietari agricoli și de sclavi). Dar obligația de serviciu militar nu era încheiată efectiv și definitiv pentru vechii militari cu cei vreo 20 sau 25 de ani (uneori chiar mai mulți) serviți sub drapel și încheiați solemn prin *missio honesta* ; căci 4 sau 5 ani cel puțin după aceea militarii erau datori să mai stea permanent la dispoziția comandamentului unității lor, ca un fel de „rezerviști”.

Ostașii-veterani puteau să-și aleagă liber locul preferat unde să se stabilească, determinați de considerente și interese personale social-familiale, de vechile relații, evident și de alte motive și obiective. Cum indică descoperirile epigrafice, dintre veteranii ieșiți din armatele Daciei, foarte puțini emigrează în afara provinciei carpato-danubiene ; de ex., dintre cele vreo 32 diplome militare ale acestei provincii, numai 3—4 au fost duse de titulari, pierdute și descoperite în alte zone ale imperiului, majoritatea unor asemenea acte de cetățenie și identitate fiind descoperite în Dacia, aproape de castrarele auxiliare sau chiar în interiorul lor, lângă care mulți veterani și-au continuat viața „civilă”, mai ales în *canabae* și orașul dezvoltat din ele (dovadă a legăturilor profunde dintre ei și familiile, urmașii lor cu unitatea militară de proveniență). Mulți veterani (mai ales din legiuni și trupe speciale de elită) se stabileau în orașe-localități cu sau fără garnizoană — ocupind adesea funcții municipale și magistraturi de oarecare importanță ; alții însă plecau la țară, ca proprietari de pământ și de sclavi, chiar ca mari „fermieri”. Unele grupe de veterani erau *deducti* (colonizați) în orașe organizate de autorități (în Dacia un singur exemplu de acest fel de *colonia* : *Ulpia Traiana Dacica*), unde ei aveau — în chip firesc, ca peste tot — rolul de protagoniști în masele locuitorilor cetățeni sau necetățeni (*peregrini*) ai zonei provinciale.

Veteranii erau grupați uneori în asociații ce aveau o mare importanță pentru viața și relațiile sociale întreținute de foștii militari, după ieșirea lor din cadrele active ale armatei. În statul roman al ordinii și disciplinei aspre, asociațiile veteranilor trebuiau să se integreze în legalitatea oficialității. Scopul urmărit de asociațiile camaraderesti era în primul rind întreținerea unui spirit de solidaritate pentru într-ajutorare, asigurarea celor necesare înmormintărilor, cultul morților, ceremonii ocazionale și alte manifestări colective : sacrificii, întruniri, praznice-banchete, ședințe cu caracter profesional, manifestări religioase pentru zeitățile ocrotitoare (mai ales *Iupiter* „cel prea bun și mare”, *Fortuna Augusta*, *Mars*), ori în cinstea împăratului și a împărăției romane. Organizarea asociațiilor de

veterani nu se deosebea de colegiile civile : cu *patroni* și *patres* (bărbați mai în vîrstă), conducători ai asociației. De regulă, conducerea o avea un *magister* (sau doi *magistri*), cum apar în fruntea obștei din micile localități militar-civile (de ex. la Apulum, CIL, III, 1 008 „*Fortunae Aug(ustae) sacr(um) et Genio Canabensium, L. Silius Maximus v[et(eranus)] leg(ionis) I Ad(iutricis) p(iae) f(idelis), magistra(n)s primus in Can(abis)*” etc.; la Micia mai multe epigrafe, din care se analizează mai de aproape patru piese, infra, nr 1 — 4); alți slujbași ai comunității de veterani erau : *cura-tores, quaestor, actor, scriba* etc.

Pe aproape întreaga întindere a provinciei carpato-danubiene se întîlnesc documente epigrafice sau indicații precise (mai ales epitafuri) cu texte laconice, dar concrete și de valoare, despre veteranii stabiliți și activi aici, ostași de rînd, subofițeri (gradați) și chiar unii ofițeri, centurioni, decurioni, cam puțini din ordinul ecvestru („a militiis”), dar — cum s-a relevat — nu ofițerii de rang înalt (generalii, *legati augusti, procuratores*), care după încheierea misiunii și carierei ascendente la nivelul comandamentelor și al guvernatoratului provinciei, plecau spre sud și vest, stabilindu-se în zone mai calde, cu deosebire în Italia și la Roma de unde pleaseră majoritatea dintre ei. Dar s-a spus și e binecunoscut că marea mulțime a militarilor Daciei romane erau mult mai puternic legați de acest pămînt carpato-danubian în care au jucat un rol militar-politic, social-organizatoric și economic de prim rang, ca cei mai dinamici și zeloși vehiculatori și păstrători ai romanității în provincie.

Cel mai tipic și semnificativ caz de veterani grupați în mari asociații camaraderesti și cetățenești (de *cives Romani*), unde aveau rolul principal, menționați epigrafic în frunte, este în Dacia de sud-vest la Micia (Vețel, jud. Hunedoara), un puternic castru cu garnizoana formată din trei unități auxiliare : *Ala I Hispanorum Campagonum, Cohors II Flavia Commagenorum* și *Numerus Maurorum Miciensium*, — cetate avînd destinația de a închide accesul „barbarilor” (mai ales sarmați-iazgyi și daci liberi din vest) către provincia Dacia, dar și pentru asigurarea circulației și comunicațiilor în această direcție pe Mureș în jos și legătura cu cîmpia Tisei — Pannonia². Din marea cetate-cazarmă și așezarea civilă dezvoltată pe întinsa arie din teritoriul satelor actuale Vețel, Vulcez și Herepea a rămas o vastă zonă arheologică, cu descoperiri numeroase, de o bogăție și varietate impresionantă, în fruntea cărora se plasează în mod tradițional inscripțiile. Dintre acestea patru monumente epigrafice atestă pe *veteranii* și *cetățenii romani Miciensii*, necesar a fi reexaminat aici în ordinea apariției în bibliografie, respectiv cu rectificarea și elucidarea textelor (în cea mai mare parte : foarte degradate, greu de citit) și restabilirea lor în limitele posibilităților

² Castrul Micla (Vețel), la vest de orașul Deva, pe malul stîng sudic al Mureșului, avea laturile de 360 × 180 m; ACMIT, 1930—1931, p. 3—43 (C. Dalcoviciu); Christescu, *op. cit.*, p. 133—135. Săpături mai recente cu numeroase și variate descoperiri importante în anii 1966—1977: SCIV, 19, 1968, 4, p. 685; ActaMN, 5, 1968, p. 423—430; Sargetia, 5, 1968, p. 88—92; Dacia, N.S., 12, 1968, p. 430, 13, 1969, p. 520—521, 14, 1972, p. 355, 17, 1973, p. 381; D. Tudor, *Orașe, Țiguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 120—129; Sargetia, 7, 1970, p. 43—56 (O. Floca — L. Mărghitan; p. 45 planul castrului, p. 53 ceramică dacică din castru); Muzeul național (București), 1, 1974, p. 247—257 (C. C. Petolescu — L. Mărghitan, țigle și cărămizi stampilate: *leg. XIII Gem., Ala Campagonum, Coh. II Fl. Commagenorum*).

documentare actuale. Sint dedicații făcute unanim și exclusiv lui *Iupiter Optimus Maximus*, suprema zeitățe a împărăției și a lumii romane, în primul rind a poporului roman, a statului, ca cea mai răspîdită, avînd prinosuri-inscripții nenumărate pe întreaga întindere a imperiului.

1. — *Altar votiv* de augit-andesit suriu (din cariera Uroi, lîngă Simeria), înalt de 109, lat 32, grosime 32 cm; litere de mărimi variabile între 5 și 3 cm; dosul altarului nu este lucrat decît sumar („din mare”, piesa fiind evident destinată a fi adosată la un perete în local ori sanctuar). Capitelul are pe fața principală o imitație de fronton cu acroterii și rozetă, avînd profilatura simplă, obișnuită, la fel ca baza; scriere rudimentară, rustică, întreaga suprafață a monumentului fiind mult corodată și degradată, dar textul poate fi restabilit integral; descoperit pe la 1913 de un plugar, altarul a fost achiziționat de profesorul B. Jánó și dus la Orăștie (liceu), de aici în Muzeul județean Hunedoara, Deva; fig. 1.

Dolgozatok az erdélyi Múz. — Travaux Mus. de Transylv. (Cluj), IV 1913, p. 261 (B. Jánó, cu precizarea „ugyancsak Veczelen Zászlóczy Juon találta a másik emléket is”; lectura corectă în afară de r. 2 *VET CVR*); *ACMIT, 1930—1931, p. 40, nr. 12* (C. Dalcoviciu, cu indicația „inde illata in museum Lysel in oppido Orăștie [Broos] In capite: aetoma cum acroterilis et rosa. Descripsit Jánó B., Dolg., IV 1913 cum imagine [foto]. Litteris malis”; lectura în r. 2 *VET (eranorum) CVR(ia) MICIENS (ium,-is)* și remarca „lectio sat certa. Magni momenti est veteranorum curiam existisse Miclae, cui praefuissent magistri. Memorantur veterani CIL, III 1375, 1382, 1383, 1384 (?), 6267, 7871”); *AISC, IV 1944, p. 318* (idem: „In r. 2 s-ar putea ceti și *V(eterani) ET C(i)V(es) R(omani)*, cu toate că nici *VET(eranorum) CVR(ia)* nu este exclusă”; cf. *ILS, 6847, 2473 etc.*); *AnnEp, 1931, 121* „vet(eranorum) (cur(ia))”, 1933, 11.

Lectura reală și integrală este :

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
v(eterani) et c(i)v(es) R(omani)
M i c i e n s (es)
p e r A u r (elium)
 5 *A l p i n u m*
e t C l a u d (ium)
N i c o m a e (dem)
m a g (i s t r o s)
v (otum) s (olverunt) l (ibenter) m (erito)

T r a d u c e r e : „lui Iupiter cel prea bun și mare, veteranii și cetățenii romani Miciensi, prin Aurelius //5// Alpinus și Claudius Nicomae(des) magistri (primari), făgăduința făcută (zeului) au împlinit cu dragă inimă după merit”.

2. — *Altar votiv* de augit-andesit de Uroi, 82 × 38 × 26 cm, litere înalte între 4 și 3 cm; ligaturi r. 3 *A + N, O + N, r. 4 V + M*. Cîmpul inscripției este încadrat sus de capitel cu ornamente din semipalmete, cu profilatură corectă la fel ca baza, execuție destul de modestă, dar ceva mai reușită decît piesa precedentă. Descoperit în teritoriul comunei Vețel, în locul numit „La Hotară” (propr. Aron Brate), la sud de linia ferată și de castrul Micia; în același punct: resturi de ziduri, fragmente de co-

loane din construcții ș.a. vestigii romane care au justificat presupunerea că aici se afla un templu-sanctuar, posibil chiar al zeului adorat în inscripție, Iupiter cel prea bun și mare. Muzeul județean Hunedoara, Deva ; fig. 2.

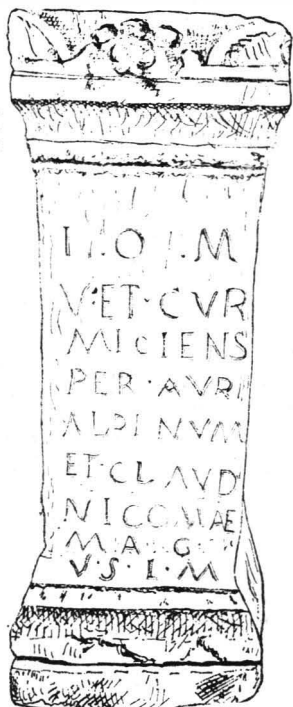

Fig. 1. Altar dedicat Iovi Optimo Maximo în numele Micienseilor de către Aurelius Alpinus și Claudius Nicomades magistri (Muzeul județean Hunedoara, Deva).

Fig. 2. Altar dedicat Iovi Optimo Maximo în numele veteranilor și a cetățenilor romani de către C. Antonius Crispinus magister pagi Miciensis (Muzeul județean Hunedoara, Deva).

Sargelia (Deva), I, 1937, p. 64–65, fig. 1 foto (O. Floca).

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
vet(erani) et c(ives) R(omani)
per C(aium) Anton(ium)
Crispinum
5 m a g(i)strum) p(agi) M(iciensis)*

Traducere: „lui Iupiter cel prea bun și mare, veteranii și cetățenii romani, prin Caius Antonius Crispinus, magister al *pagus*-ului Micia (au pus prinosul)”.

Remarcabilă în această dedicație (față de precedenta) este apariția unui singur „magister”-primar, care era un personaj proeminent demult cunoscut și chiar prestigios-celebru în localitatea romană de pe malul Mureșului inferior: un fost decurion în *Ala II Pannoniorum*, autor al

unui prinos în numele său personal pentru cei trei împărați : „Imp(erato-ribus) L(ucio) Septimio Severo p(io) Per(tinaci) et M(arco) Aur(elio) Anton(ino) aug(ustis) et L. Sep(timio) [Ge]tae caes(ari), C. Antorius Crispinus vet(eranus) ex dec(urione) al(ae) Pan(noniorum) d(onum) d(e-dit)”, CIL, III, 1 375. După „pensionare” și retragere, fostul decurion din Ala II Pannoniorum (cu garnizoana în castrul Gherla, jud. Cluj)³, a plecat de aici spre sudul provinciei stabilindu-se în *canabae* (ori *pagus*) de lângă castrul Micia, unde ca militar de elită a jucat un rol social proeminent : *magister*-șef al întregii comunități militaro-civile. Potrivit acestei din urmă piese epigrafice în cinstea celor trei împărați romani, este datat și altarul pus de Antorius Crispinus în numele veteranilor și al cetățenilor Micieni : în jurul anului 200 e.n.

3. — *Altar votiv* de augit-andesit, 70 × 39 × 29 cm, litere înalte între 40 și 35 mm ; ligaturi r. 2 *E* + *T* (bis), r. 4 *V* + *M*, *E* + *T*, *O* + *R*. Capitelul este complet mutilat, tocit, ornamentația nu se poate cunoaște și nici bănuți din ce consta ; suprafața scrisă e corodată și „spălată” adînc de ani și veacuri, aproape de nerecunoscut în cîteva locuri (fapt ce explică caracterul șovăielnic al încercărilor de lectură și erorile acceptate succesiv în anii 1910, 1944, 1960) ; profilatura bazei este simetrică și corectă, bine păstrată, fiind din vechime ceva mai mult „protejată” de pămîntul sau ruinele în care a fost îngropat altarul votiv, sau chiar în lacul din Avrig (unde a stat vreun veac și jumătate). Muzeul Brukenthal, Sibiu ; fig. 3.

În inventarul Muzeului Brukenthal (Sibiu, unde a intrat piesa prin a. 1905, nr. 7 203 ; adusă din parcul castelului Brukenthal din Avrig), eminentul muzeograf sibian Mauricius v. Kimakovitz a notat „der Inschriftstein dürfte nach dem Material zu schliessen aus der Gegend von Veczel stammen”, fapt ce s-a confirmat nu numai prin materialul-rocă, ci prin conținutul textului epigrafic ; *Klio*, X, 1910, p. 504 (G. Téglaș : „Ara aus Aranyer Augitandesit. Der Stein war bis in die letzte Zeit hinein an einem Teich in Felek [Freck, Avrig, jud. Sibiu] verwendet, wohin ihn im 18. Jh. Baron S. Brukenthal aus Micia verbringen liess”, evident, dar cu falsă lectură în r. 2—4 „viell. *N(umerus) B(ritanorum) C(ohors) R(aetorum)/pro sal(ute) v(icanorum) M(IC)IENS(IUM) SV(ORVM)Q(ue)*”) ; *AnnÉp*, 1911, nr. 40 ; *ACMIT*, 1930—1931, p. 40, nr. 13 (C. Daicoviciu, „ara ex lapide augit-andesit ; rep. Miciae, extat Cibinii [Sibiu] în museo Brukenthal ; *N(um.) B(ritanorum)*” etc.) ; *AISC*, IV, 1944, p. 317, nota 1 (idem, „*I O M/ VET ET CR[M]/ PER T AVR/ VERVM ET CL(?) / FORT MAG/V S L M*”) ; *Omagiul lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 346—348, fig. 5 desen — foto M. Macrea, cu vreo trei erori de lectură, explicabile cu starea rea în care se prezintă cîmpul inscripției : în r. 2 „v(e)t(eran)” în loc de VET (E + T ligatură), r. 4 „(e)t” în loc de ET (ligat.), „C(alum) Q(uinctium?)” în loc de COR, O + R ligat., cum este în realitate ; restul e bun).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
vet(erani) et c(ives) R(omani) M(icienses)
per T(itum) Aur(elium)
Verum et Cor(nelium)

5 *Fort(unatum) mag(istros)*
v(otum) s(olverunt) l(ibenter) m(erito)

Traducere : „Iupiter cel prea bun și mare, veteranii și cetățenii romani Micieni, prin Titus Aurelius Verus și Cornelius Fortunatus magistri, făgăduința (făcută zeului) au împlinit bucuroși după merit”.

³ Despre castrul și așezarea civilă romană de lângă Gherla, v. documentarea și bibliografla complete în broșura *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, de I. I. Russu, București, 1973, p. 19—35, 67—81.

4. — *Altar votiv* de piatră calcaroasă, 70 × 26 × 25 cm, litere înalte 4 și 3 cm; este cel mai degradat din serie, având coroziuni și mutilări din antichitate și mai ales din anii cît a stat sub cerul liber (în parcul feudal la Mintia, jud. Hunedoara) ce l-au făcut de nerecunoscut ca lectură și semnificație (în afară de r. 1 cu numele zeițății *I O M* și parțial r. 4 antroponim *Quintus*); a fost descoperit prin anii 1840 undeva în ruinele Miciei și dus la conacul feudal din Mintia (est de Veșel), unde a fost văzut și copiat de medicul A. Fodor (Deva), de Neigebaur, Mommsen ș.a. Muzeul județean Hunedoara, Deva; fig. 4.

Fig. 3. Altar dedicat Iovi Optimo Maximo în numele Miciensilor de către T. Aurelius Verus și Cornelius Fortunatus magistri (Muzeul Brukenthal, Sibiu).

Fig. 4. Altar dedicat Iovi Optimo Maximo în numele veteranilor și a cetățenilor romani de către M. Ulpus Quintus (Muzeul județean Hunedoara, Deva).

Textul e defectuos în manuscrisul lui Fodor (pl. V); la J. F. Neigebaur, *Dacien aus den Ueberresten des classischen Alterthums* ... (Kronstadt — Brașov), 1851, în trei versiuni p. 55, nr. 19 „I O M / MET ET C. / ... ER MVE / IN NV ...”, nach Dr. Fodor; p. 58, nr. 41 auf einem Altar I.O.M. / ... ET ET / LRMVI. / ... LNTVV, am 3. Juli 1847 zu Némethi bei dem Grafen Gyulai vom Verfasser abgeschrieben”, p. 59, nr. 46 („auf einem 2 Fuss 2 Zoll hohen Altar von Sandstein .. I.O.M / ETETIVS / GERMA .F / .. LNTV ..”); Archiv für Kunde Österreichischen Geschichtsquellen, III, p. 188; M. J. Ackner — F. Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien* (Wien, 1865), nr. 220 (după Neigebaur, p. 55, nr. 19), apoi nr. 222 „I O M / AET ETIV / PER MVN. / QVINTVS / ...” și lectura „Iovi Optimo Maximo Aeterno Etilius Aper(?) Minucius, Quintus ...”; Th. Mommsen, in CIL, III, 1352 „Marosnémeti apud comitem Gyulai, I O M / ETETO / L. ROMVL / QVINTVS / Descripsi. Exhibent Fodor, schedae musei Vindobonensis, Neigebaur” și lectura „I(ovi) o(ptimo) m(aximo) [a]eteto (? aietetô? graec). L. Romul(ius) Quintus”. Din ultima lectură a lui Mommsen, este de reținut ca valabil numai r. 1 și 4; restul trebuie reconsiderat, adică rîndurile 2—3 și 5.

Un control atent permite restabilirea lecturii din r. 2 — 4 (5), astfel :

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
vet(erani) et c(ives) R(omani)
p e r M(arcum) Ulp(ium)
Q u i n t u m
 5 m a g

T r a d u c e r e : „lui Iupiter cel prea bun și mare, veteranii și cetățenii romani, prin Marcus Ulpius Quintus, magistrul ...”.

După șablonul consacrat, altarul este dedicat aceluiași zeu suprem al lumii romane de către grupul de *veterani* și *cetățeni romani* stabiliți la Micia, prin magistrul lor (pare a fi fost și în acest caz un singur primar, căci sfârșitul textului epigrafic este foarte corodat, total iligibil) pe numele său *Marcus Ulpius Quintus* (ultimul element antroponimic bine văzut de Ackner și de Mommsen, aici un *praenomen* adoptat în funcție de *cognomen* de un provincial ce-și are prenumele și numele gentilicium după împăratul Ulpius Traianus, prin intermediar). Lectura „aeterno” preconizată în r. 2 de Ackner a fost semnalată cu rezervă de F. Cumont (RE, I, col. 696 „Aeternus” CIL, III, 1 352?).

Colectivitatea comunală a *veteranilor* și *cetățenilor* Miciei mai este menționată numai ca „Micienses” într-o dedicație făcută în sănătatea lor de alți doi magistri: „*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Iunoni Reg(inae) pro salute Miciens(ium) L(ucius) Atil(ius) Faustinus et M(arcus) Vib(ius) Romanus m(a)g(gistri) v(otum) s(olverunt) l(ibenter) m(erito)*”. CIL, III, 7 852 (= 1 350; Muz. Deva); o dedicație făcută de un singur magister pentru „Geniul” ocrotitor al *pagus*-ului e cunoscută și ea mai demult; „*Geni(o) Pag(i) Mic(iensium), T. Aur(elius) Primanus m(a)g(ister) pag(i) eiusd(em) ex suo fecit l(ibens) m(erito)*”, CIL, III 7847 (= 1405; Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca).

Compoziția acestei colectivități comunale a Miciei este indicată în termeni foarte scurți și concisi: două categorii de „Romani” a) *veterani*, b) *cives Romani*, dintre care cu numele se menționează numai unul sau doi *magistri* reprezentanții comunității, primarii *pagus*-ului. Veteranii erau desigur majoritatea proveniți dintre „*missi honesta missione*” ai celor două *auxilia* locale: *Ala I Hispanorum Campagonum* și *Cohors II Flavia Comagenorum*, ca și din *Numerus Maurorum Miciensium*. De altă parte, tot veterani sau descendenții acestora vor fi fost și cei din grupa ce se numesc *cives Romani*, poate majoritatea, mai intens și profund integrați în viața civilă a mării comunități quasi-municipale a Miciensilor. Nu lipseau dintre ei nici elementele indigene geto-dace (în chip firesc și necesar), care și-au schimbat antroponimia la fel ca majoritatea foștilor „peregrini”, purtând bune nume integral romane.

Descoperite în locuri neprecizate (afară de unul, nr. 2), altarele votive puse de grupa veteranilor cu cetățenii romani ai Miciei nu pot servi ca

indicații precise de ordin topografic pentru stabilirea punctelor mai importante în repartizarea clădirilor și „cartierelor” din localitatea civilă, *canabae* din care s-a dezvoltat marele *pagus* Micia, a cărei zonă arheologică foarte întinsă a fost frământată și scormonită în curs de veacuri în primul rînd prin lucrările agricole și gospodărești, construirea căii ferate Deva — Arad, marile construcții industriale din ultimul deceniu ș.a. Din vasta zonă arheologică a Miciei, sînt stabilite ca amplasare și dimensiuni numai principalele construcții din zidărie puternică : în primul rînd castrul, apoi termele (balnea) trupelor auxiliare, amfiteatrul și unele clădiri cu destinație incertă ori încă nedeterminată — în cadrul cărora vechile descoperiri epigrafice și arheologice (sculpturale) cu greu pot fi plasate și explicate sub raport social și economic, adică topografic-urbanistic. Rolul proeminent al militarilor și în special al veteranilor în cadrul social al așezării civile a Miciei este evident; el va trebui pus în lumină printr-o cercetare exhaustivă a materialului epigrafic, onomastic și arheologic referitor la populație, în cadrul mai larg demografic al întregii provincii carpato-danubiene, studiu hotărîtor pentru dezvoltarea romanismului în toată zona geto-dacică din stînga Dunării de Jos.

VETERANI ET CIVES ROMANI MICIENSES

RÉSUMÉ

On relève tout d'abord l'importance exceptionnelle de l'élément militaire (y compris naturellement les vétérans) dans la société des provinces en général et notamment de la Dacie romaine, — dans cette zone périphérique de l'Empire où l'armée et les vétérans ont joué un rôle de premier rang non seulement par l'action de contrôle et de défense du territoire, mais aussi pour le maintien de l'ordre romain et la propagation du romanisme parmi la population civile, les immigrés et les autochtones Thraco-Daces. On insiste sur la situation des vétérans en Dacie, leurs relations intimes et permanentes avec la population environnante, le procès de leur intégration dans la société « daco-romaine » et leur apport essentiel à la romanisation, c'est-à-dire à la propagation de la culture romaine et tout d'abord de la langue latine.

De la grande quantité des monuments épigraphiques concernant des groupes de vétérans de la province carpato-danubienne, on réexamine notamment la série de quatre autels votifs aux inscriptions dédiées *I(ovi) O(ptimo) M(aximo)* par la communauté des *Veterani et Cives Romani Micienses*, de *Micia* (Vețel, départ. de Hunedoara ; fig. 1—4), la puissante base militaire et grand site civil qui s'est développé des *canabae* du camp auxiliaire jusqu'au rang de *pagus*, étant également un très important poste de douane (*statio portorii*) sur le Mureș (Marisia) pour le commerce de la Dacie avec les territoires à l'Ouest de la province et avec la Pannonie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Autel dédié Iovi Optimo Maximo au nom des Micienses par Aurellus Alpinus et Claudius Nicomedes magistri (Musée de Deva).

Fig. 2. Autel dédié Iovi Optimo Maximo au nom des *veterani et cives Romani* par C. Antonius Crispinus magister pagi Miciensis (Musée de Deva).

Fig. 3. Autel dédié Iovi Optimo Maximo au nom des Micienses par T. Aurellus Verus et Cornelius Fortunatus magistri (Musée de Sibiu).

Fig. 4. Autel dédié Iovi Optimo Maximo au nom des *veterani et cives Romani* par M. Ulpus Quintus ... (Musée de Deva).